

J.S.İSMAYILOVA

e-mail: jale.ismailova@bk.ru

: <https://orcid.org/0009-0005-5092-6666>

Bakı Slavyan Universiteti

(Bakı şəh., S.Rüstəm küç., 33)

10.62021/0026-0028.2025.3.089

İNGİLİS DİLİNDƏ MƏİŞƏT LEKSİKASININ MÜXTƏLİF NÖVLƏRİ VƏ ONLARIN STRUKTUR TƏHLİLİ

Xülasə. Dilin lüğət tərkibi çoxsaylı sözlərdən ibarət olub, ictimai-tarixi şəraitə uyğun inkişaf edir. Məişət leksikası tematik və leksik-semantik təsniflərlə öyrənilir və milli-mədəni xüsusiyyətləri əks etdirir. İngilis məişət leksikası sadə, düzəltmə və mürəkkəb sözlərdən ibarətdir. Yeni sözlər həm daxili, həm də xarici mənbələrdən yaranır və lüğət sistemində inteqrasiya olunur. Məişət sözləri xalqın adət-ənənə və mədəniyyətini ifadə edən əsas leksik vahidlərdir.

Açar sözlər: Dil lüğəti, məişət leksikası, leksik-semantik təsnif, yeni sözlər, milli mədəniyyət

Dilin lüğət tərkibinə çoxsaylı sözlər daxildir və bu sözlər dilin lüğət fondunu yaradır. Ayırı-ayrı sözlər isə leksik vahid kimi leksikanın elementidir. Leksika müəyyən ictimai-tarixi dövrün məhsulu olaraq, insanların həyat və məişət şəraitindəki dəyişikliklərlə inkişaf edir. Dilin lüğət sistemi ümumi sözlər, terminlər, çoxmənalı sözlər, omonimlər, sinonimlər, antonimlər, tematik qruplar (məsələn, təbiət, etnoqrafik, zooloji, fitonimlər, coğrafi adlar), dialekt və poetik sözlər, köhnəlmiş və yeni sözlər, loru, vulqar, jarqon, peşə-sənət sözlərini əhatə edir.

Dil xarici amillə əlaqədar sözlərin qruplaşdırılması leksik-semantik deyil, məhz tematik təsnifdir. “Tematik qrup” anlayışı da dilçilər tərəfindən fərqli şəkillərdə izah edilir. Məsələn, E.V.Kuznetsova tematik qrupu ümumi mövzu, ümumi cins anlayışı ilə əlaqələndirir. Eyni tipdəli situasiya ilə bağlılıq tematik qrupun əsas şərti sayılır.

O.N.Moroxovskiye görə, real gerçəklikdə aralarında yaxın və ya birbaşa əlaqələr olan predmetlərin adlarını birləşdirən söz qrupları tematik qrup yaradır. Onları ayırmaq real gerçəklik predmetlərinin ümumiləşdirilmə dərəcəsindən asılı olaraq mümkündür [3, s. 161]. Sözlərin tematik qrupları dil ümumiliyi cəhətindən də seçilir. Tematik söz qruplarının əksəriyyəti həm də leksik-semantik qrup təşkil edir [2, s. 8].

İngilis dilinin məişət leksikası (mətbəx-kulinariya əşyaları adları, geyim adları, məişət əşyaları adları, xalq təbabəti və dərman bitkiləri adları, ev quşları və heyvanlarının adları, mərasim və adət-ənənə realiləri adları) geniş tematik yarımsistemdir; buraya nominasiyaların ən qədim dövrlərindən müasir dövrədək bütün şəkilləri – arxaik adlar, ən yeni leksem və söz birləşmələri daxildir.

Tədqiqatçılar dildə leksik-semantik və tematik qruplar üzrə sözlərin istifadəsini təhlil edərkən onlar arasında olan ümumi və oxşar cəhətləri müəyyən edirlər. Ümumi cəhət ondadır ki, bu qruplara daxil olan sözlərin mənası obyektiv gerçəkliyin dərk olunmasını əks etdirir. Fərqli cəhət isə ondadır ki, sözlərin leksik-semantik qrupları dilin leksik semantikasının inkişafının nəticəsidir, onun qanunları və qanunauyğunluqlarının məhsuludur. Tematik qrupların tərkibi isə yalnız bu və ya digər xalqın bilik və təcrübə səviyyəsindən, gerçəkliyi fərqləndirmək və lüğəvi vahidlərlə əks etdirmək qabiliyyətindən asılıdır.

Adlandırma prinsipini əsas götürərək yemək adlarını iki qrupa ayırmaq olar:

1) Birinci dərəcəli nominasiya (əşyanın bu və ya digər əlamətlərinin keyfiyyətlərinin bilavasitə sözdə əks olunması) nəticəsində əmələ gələn adlar;

İngilis dilində *souffle*, *ragout*, *porridge*, *flitch*, *omelette*, *bonbon*, Azərbaycan dilində isə *aş*, *kabab*, *dolma*, *şorba* və s. birinci dərəcəli nominasiya məhsuludur. Belə adlar hər iki dildə azlıq təşkil edir.

2) İkinci dərəcəli nominasiya (motivləşmə yolu ilə əmələ gələn) nəticəsində əmələ gələn adlar, bu nominasiyada əsas rolu insan insan təfəkkürünün assosiativ xarakteri oynayır, belə ki, əşyaların oxşarlığı, bənzətmə ön plana çəkilir və adlandırma yenidən mənalandırma baş verir və bu da artıq mövcud olan mənanın fonunda reallaşır [1].

Hər bir dövrün, zamanın özünəməxsus mərasimləri, adətləri, dəbi var. Bu adətlər, mərasimlər formalaşır, nəsil-dən-nəslə ötürülür və dövrün möhürü, sazağı, qızmarı hopur bu adətlərə, mərasimlərə, bu günümüzə gəlib çatır. Bunlar ona görə mənalıdır, əzizdir, uzunömürlüdür, əbədidir ki, xalqın mənəvi yaddaşını yaşadır, onun xarakterini təqdim edir, mənəvi mədəniyyətini əks etdirir.

Dilçilik ədəbiyyatında mərasimlə bağlı adları “xalq terminologiyası”, “etnoqrafik leksika”, “mədəniyyət leksikası”, “maddi və mənəvi mədəniyyət leksikası”, “etnomədəniyyət leksikası” və s. adlandırmışlar. Ş.M.Süleymanovanın haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, əlbəttə, bizi həmin terminlərin hansının məqbul olub-olmaması maraqlandırmır. Mərasim leksikası ilə bağlı sözlər etnoqrafik, yaxud etnomədəniyyət leksikasının ən qədim laylarından biri sayılır [5, s.7-8].

Mərasim leksikası özündə toy, yas və adət-ənənə ilə bağlı olan leksikamı əks etdirir. İndi bu mərasimlə əlaqədar işlənən sözlərə nəzər salaq. Bunlar *wedding*, *wedding band*, *wedding breakfast*, *wedding gown*, *wedding ceremony* və.s. sözlərini özündə əks etdirir. *Wedding* – yemək və ya parti ilə davam edən evlənmə mərasimi; *Wedding band* – qızıldan düzəldilmiş hörük şəklində olan toy üzüyü; *Wedding breakfast* – toy mərasimindən sonra olan yemək; *Wedding gown* – xüsusi hadisələr vaxtı, yəni toyda geyilən uzun qadın paltarı, gəlinlik; *Wedding ceremony* – müəyyən formal və ənənəvi fəaliyyəti özündə əks etdirən ictimai və dini hadisə, toy mərasimi; *Wedding ring* – evlilik mərasimi vaxtı verilən, evləndikdən sonra taxılan, geyinərək evli olduğunu göstərən üzük *Wedding cake* – üstü şəkər suyu ilə örtülən, bir neçə laydan ibarət toyda yeyilən tort [6].

İngilis dilində yas mərasimi ilə bağlı bu sözlər: *mourning*, *death*, *funeral*, *grave*, *death bed*, *soul*, *coffin*, *grave yard*, *bier*, *corpse*, *dead*, *gravestone*, *cemetery* və.s.

Mourning – birinin ölümü ilə bağlı bir nəfərə kədər hissini bildirmək, hüzn. *Death* – bir nəfərin ölməsi və ya öldürülməsi faktı, ölüm; *Funeral* – ölənin insanın basdırılması və ya yandırılması ilə bağlı dini mərasim; *Grave* – ölənin insanın torpaqda basdırıldığı yer, qəbir; *Death bed* – insanın ölərkən yatdığı yer, çarpayı, ölüm yatağı; *Burial* – ölənin insanın basdırıldığı akt, basdırma; *Soul* – ölümdən sonra yaşadığı güman edilən insan ruhu; *Coffin* – ölənin insanın basdırılmaq üçün və ya yandırıldıqdan sonra qoyulduğu yer, tabut; *Grave yard* – kilsəyə yaxın insanların basdırıldığı sahə.

Son zamanlar dilçilik tədqiqatlarında sözün struktur-semantik təhlilinə böyük diqqət yetirilir. Müxtəlif sistemli dillərdə sözün morfoloji quruluşu, onun sintaktik istifadəsi ilə bağlı müxtəlif metodikalar işlənir.

İngilis dilinin məişət leksikasını quruluşuna görə üç qrupa ayırmaq olar: 1) sadə quruluşlu məişət sözləri; 2) düzəltmə quruluşlu məişət sözləri və 3) mürəkkəb quruluşlu məişət sözləri.

Məişət sözlərinin böyük bir qismini sadə quruluşa malik sözlər, yəni müasir dil baxımından yalnız kökdən ibarət sözlər təşkil edir.

1. Sadə quruluşlu məişət sözlərinin struktur xüsusiyyətləri. İngilis dilinin məişət leksikasında bir fonemdən ibarət olan sözlərə təsadüf etməmişik.

2. Düzəltmə quruluşlu məişət sözləri. İngilis dilində məişət leksikasında düzəltmə quruluşa malik leksik vahidlər əsas yerlərdən birini tutur. İngilis dilinin məişət leksikasına daxil olan düzəltmə quruluşlu sözlər öz yaranma üsuluna görə məişət leksikasına daxil olmayan digər düzəltmə quruluşlu sözlərdən, demək olar ki, fərqlənir. Lakin bunu burada qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilinə məxsus bütün sözdüzəldici şəkilçilər məişət leksikasının yaranma-

sında heç də hamısı fəal iştirak etmir. İngilis dilinin məişət leksikası, əsasən, anqlo-sakson ingilislərin, habelə kelt valların (uellsilərin), şotlandların və irlandların məişət leksikası əsasında inkişaf etmişdir və bu xarakterli məişət leksikasının təhlili göstərir ki, həmin leksik vahidlərin çoxu ingilis dilinə məxsusdur, digərləri isə fransız və latın dillərindən alınmadır. Dilin lüğət tərkibi sözlərin təsadüfi birləşməsi deyil, onlar müəyyən sistem əmələ gətirir.

Dilin leksik sisteminə yeni söz və ya yeni məna daxil olarkən o, digər sözlərin mənaları ilə, əsasən, sinonim və ya semantikaya görə, yaxın sözlərlə uyğunluq təşkil edir. O, artıq lüğət tərkibində olan sözlərə həm özü təsir göstərir, həm də əks təsirə məruz qalır. Beləliklə, qədim ingilis *metefood* “yemək” sözündən bölünərək daha dar məna kəsb edir. Dilin lüğət tərkibinin onun daxili imkanları hesabına zənginləşməsi söz yaradıcılığının əsas mənbəyidir. Lüğət tərkibi daxili və xarici imkanlar hesabına zənginləşir. Daxili imkanlar real zamanda dildə mövcud olan, onda işlənən vasitələri ehtiva edir. Yeni-yeni söz seçilərkən bu söz dialekt və şivələrdə axtarılır, oradan seçilərək ədəbi dilə gətirilir. Xarici imkanlar isə alınma prosesini əhatə edir. Bu zaman başqa dilin vasitələrindən istifadə edilir. Yeni sözün hansı gerçəklik üsürü ilə bağlı olduğunu bilmək vacibdir. Yeni sözü, yalnız onun bağlı olduğu gerçəklik üsürünü gördükdən, duyduqdan və ya həmin sözə bağlı izahatla tanış olduqdan, başqa sözə desək, həmin sözün bağlı olduğu gerçəklik üsürünü dərk etdikdən sonra anlayırıq [3, s.18].

İngilis dilində sözdüzəltmədə üç əsas vasitədən istifadə olunur: köklər, ön şəkilçilər (prefikslər) və suffikslər. Köklərin sözdüzəltmədə morfoloji üsulla iştirak etməsi bir qədər qəribə səslənir və morfoloji üsulla söz yaradıcılığının ənənəvi elmi şərhindən kənara çıxır.

Məişət leksikasına aid düzəltmə quruluşlu leksik vahidlər aşağıdakı affiksəl morfemlərin söz köklərinə artırılması yolu ilə əmələ gəlir. 1) Morfoloji yolla (adlardan) ad düzəldən şəkilçilər iki yerə ayrılır: a) adlardan ad düzəldənlərə *juicer* sözündə *juice* – şirə, *er* – sözdüzəltmə şəkilçisi, *rounders* sözündə *round* – yumru, *er* – sözdüzəltmə şəkilçisi, *s* – cəm şəkilçisi, *loafer* sözündə *loaf* – çörək, *er* – sözdüzəltmə şəkilçisi, b) feillərdən ad düzəldənlər: Adlardan ad düzəldən şəkilçilərlə məişət sözləri yarandığı kimi, feildən ad düzəldən şəkilçilərlə də belə leksik vahidlər əmələ gəlir. Feillərdən ad düzəldənlərə *slipper* sözündə *slip* – sürüşmək, *p* qoşalaşır, *er* – sözdüzəltmə şəkilçisi, *fryer* sözündə *fry* – qızartmaq, *er* – sözdüzəltmə şəkilçisi [1, s.18].

İngilis dilində mürəkkəb tərkibli məişət sözlər də işlənir. Belə sözlərin komponentləri arasında, adətən, tabesizlik əlaqələri olur. Mürəkkəb sözlər arasında bitişik və defis ilə yazılan sözlər var. Bitişik yazılan mürəkkəb sözlər *corkscrew*, *cupboard*, *sundress*, *overcoat*, *horseshoe*, *bridegroom*, *bridemaid*, *screwdriver* və s. sözləri misal gətirmək olar. Defislə yazılan mürəkkəb sözlərə *tea-spoon*, *table-spoon*, *tin-opener*, *egg-cup*, *tea-pot*, *tea-towel*, *fridge-freezer* və s. sözləri misal göstərmək olar. Mürəkkəb tərkibli məişət sözlərinə, həmçinin söz birləşmələri də daxildir. Söz birləşmələrinə *cocktail dress*, *smoking jacket*, *wooden spoon*, *frying pan*, *coffee machine* və s. [4, s.19]. “Mürəkkəb sözləri fərqləndirən qrammatik xüsusiyyətlər müxtəlifdir və hətta bəzi dillərdə bu qəbildən olan formalar, ümumiyyətlə, yoxdur. Söz və söyləmə arasında dərəcələnmə olduqca çox ola bilər: əksərən onlar arasında kəskin fərq qoymaq mümkün deyildir. Mürəkkəb sözlər sinfinə ayırd edilən formalar elə xüsusiyyətlərə malikdir ki, onlar aid olduqları dillərdə söyləmələrlə müqayisədə tək sözlər kimi xarakterizə edilir” [7]. Sintaktik üsulla mürəkkəb isimlər meydana gəlir. Sintaktik yolla yaranan məişət leksikasına söz birləşmələrini də daxil etmək istərdik. Söz birləşmələrinə *cocktail dress*, *evening dress*, *fancy dress*, *dinner jacket*, *donkey jacket*, *smoking jacket*, *flak jacket*, *life jacket*, *duffel coat*, *frock coat*, *house coat*, *bow tie*, *neck tie*, *crop top*, *trousers suit*, *court shoe*, *lace up*, *top hat*, *cloth cap* və s. kimi sözlər daxildir. Yeni yaranmış anlayışın ifadəsi üçün, ilk növbədə, dildə onun mənasını dəqiq ifadə edə biləcək söz və ya söz birləşməsi axtarılır. Optimal, qənaətedici qarşılıq tapılmadıqda sanki həmin terminin surəti çıxarılıb dilə gətirilir. Surətçixartma hərfi mənada başa düşülməməlidir. Başqa dildə olan terminin strukturunu saxlamaqla onu obyekt dilin sözləri və qrammatik vasitələri ilə əvəz etmə prosesi gedir. Bu proses kalğa adlanır. Nüvəsində eyni bir sözün durduğu çoxlu sayda terminlər struktur formaları əsasən

saxlanılmaqla sanki bir dildən başqa dilə hərfi tərcümə olunur və həmin dillərin terminoloji sistemində öz yerlərini tutur. Əlbəttə, bu cəhət yalnız nüvəsində eyni söz olan terminlərə aid deyildir. A.Reformatski bu cür söz yaradıcılığından bəhs edərkən, göstərir ki, bu, “sözün hissələr üzrə tərcümə edilib, sonra həmin hissələrin mexaniki birləşdirilməsidir” [7]. Bu üsul kalka üsulu adlandırılır. Elmi ədəbiyyatda kalkaların müxtəlif növlərindən bəhs olunur. Bunların arasında leksik, semantik və sintaktik kalka növlərinin adları daha çox çəkilir.

Məişət leksikasına daxil olan sözlər, terminlər kimi, konkret əşya və hadisələrin, əmək və s. proseslərinin adlarını ifadə edir.

Adət-ənənə hər bir xalqın yaşayış tərzini və davranışını özündə əks etdirir. Məhz adət və ənənəyə baxaraq xalqın necə olmasını bilmək olar. Bu adət-ənənələr tarixi faktlar, parlament, dövlət və məhkəmə mərasimləri, universitet həyatı və ictimai bayramlarla bağlıdır.

Məqalənin elmi nəticəsi: Məqalə göstərir ki, dilin lüğət tərkibi ictimai-tarixi şəraitdə inkişaf edən sistemdir və məişət leksikası milli-mədəni həyatın əksidir. İngilis dilində məişət leksikası sadə, düzəltmə və mürəkkəb sözlərdən ibarət olub, həm daxili dil imkanları, həm də xarici təsirlər sayəsində zənginləşir. Yeni sözlərin yaranması və kalka üsulu dilin inkişafını göstərir. Məişət leksikası xalqın adət-ənənə və mədəniyyətini dil vasitəsilə əks etdirir və tədqiqi milli-mədəni aspektləri anlamaqda önəmlidir.

Məqalənin təbiiqi əhəmiyyəti: Məqalə dil öyrənənlər və dilçilər üçün məişət leksikasının quruluşunu və inkişafını anlamağa kömək edir, milli-mədəni xüsusiyyətləri göstərir və dil tədrisi ilə tərcümədə faydalıdır.

Məqalənin elmi yeniliyi: Məqalənin elmi yeniliyi dilin məişət leksikasının tematik və leksik-semantik təsnifatını birgə araşdırması, ingilis məişət leksikasının struktur və söz yaradıcılığı xüsusiyyətlərini dərin təhlil etməsidir.

Məqalənin strukturu: Məqalə xülasə, əsas hissə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində:

1. Axundova, G.İ. Azərbaycan və ingilis dillərinin məişət leksikası / G.İ.Axundova, – Bakı, – 2017. – 104 s.
2. Əsgərov, H.A. Azərbaycan dilində zərgərlik leksikası / H.A.Əsgərov, –Bakı: Bakı Universiteti nəşr., – 2002. – 156 s.
3. Chalmers, R.I. Food Idioms: British English Idioms / R.I.Chalmers, –2018. – 220 p.
4. Cultural exchange: 10 years after Helsinki, – M: Progress, – 1986. – 125 p.
5. Elizabeth, R. The Chef's Companion: A Concise Dictionary of Culinary Terms, Wiley; 2 edition / R.Elizabeth, –1996. – 336 p.
6. <https://sentence.yourdictionary.com>
7. <https://www.theidioms.com>
8. <html://britishfood.ab>

J.S.Ismayilova

Different Types of Household Vocabulary in the English Language and Their Structural Analysis

Summary

The vocabulary of a language consists of numerous words that develop according to social and historical conditions. Household vocabulary is studied through thematic and lexical-semantic classifications and reflects national and cultural features. English household vocabulary includes simple, derived, and compound words. New words arise from both internal and external sources and integrate into the lexicon. Household words are key lexical units expressing a people's customs and culture.

Keywords: *Language vocabulary, household lexicon, lexical-semantic classification, new words, national culture*

Дж.С.Исмаилова

Различные виды бытовой лексики в английском языке и их структурный анализ**Резюме**

Лексика языка состоит из множества слов, которые развиваются в зависимости от социально-исторических условий. Бытовая лексика изучается через тематическую и лексико-семантическую классификацию и отражает национальные и культурные особенности. В английском языке бытовая лексика включает простые, производные и сложные слова. Новые слова появляются как из внутренних, так и из внешних источников и интегрируются в словарь. Бытовые слова являются ключевыми лексическими единицами, выражающими обычаи и культуру народа.

Ключевые слова: Лексика языка, бытовая лексика, лексико-семантическая классификация, новые слова, национальная культура

Rəyçi: f.f.d. S.Ə.Quliyeva

Redaksiyaya daxil olub: 14.08.2025